EVRENSEL DİNLERİN İNSAN HAKLARINA BAKIŞI

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN

Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

A- HAK KAVRAMI:

Hak kavramı sözlükte "*gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek*" anlamları yanında "*buyurmak, bir kanunla sabit hale getirmek; Tanrı veya insanlara karşı ödev, hukuk, imtiyaz*" manalarına da gelmektedir. (1)

Hak kelimesi adâlet; adaletin veya geleneğin gerektirdiği 21veya kişiye tanıdığı şey, gerçek ve doğru olan şey, gerçeğe uygunluk, anlamlarında da kullanılmaktadır.

Kur'an'da, hadislerde ve diğer İslami kaynaklarda hak kelimesi diğerleri yanında "*korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddi veya manevi imkan, pay, eşya ve menfaatler; görev, sorumluluk, borç*" gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Hukukta, "*ferdin korunmasını isteme konusunda yetkili sayıldığı, hukuken tanınmış menfaat*", diğer bir ifadeyle "*hukuk tarafından korunan ve bu korumadan yararlanılması ferdin iradesine bırakılan menfaat*" şeklinde tanımlanmaktadır ki bu tanımda hem şahıslara hukuk düzeni tarafından tanınan bir irade kudreti veya hakimiyeti hem de hukuk tarafından korunan menfaat unsurları yer almaktadır. Ancak hem iradeyi esas alan yorum hem de menfaati esas alan tanım tenkid edilmiştir.

Başka bir ifadeyle hak, kişiye sahip olduğu menfaati korumak üzere hukuk düzenince tanınmış olan irade kudretidir.

---

(1) **Lisânü'l-Arab**, "*hak*" md., D.B. Macdonald, "*Hakk*", E 12 (Fr.), III, 84.

Haklar çok değişik şekillerde sınıflandırılmışlardır. Haklar, ait oldukları hukuk dalına göre kamu hukukundan doğan haklar ve özel hukuktan doğan haklar olmak üzere iki büyük bölüme ayrılır. Kamu hakları kişinin toplumla ve devletle olan ilişkilerinden doğan haklardır. Kamu haklarının klasik ve geleneksel türleri kişisel haklarla siyasal haklardır. Kişisel haklar kişinin belirli yaşama alanlarının mahfuz (saklı) tutulmasına ilişkin haklardır. Kişinin maddi ve manevi varlığıyla ilgili olan ve bu varlığın geliştirilmesi amacını taşıyan kişisel hakların başlıcaları; kişi ve konut dokunulmazlığı, hususi hayatın gizliliği, din ve vicdan özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, vs.dir. Siyasal haklar ise devlet yönetimine katılmayı amaçlayan (yurttaşlık, seçme, seçilme, kamu hizmetlerine girme hakkı gibi) haklardır. Diğer taraftan sosyal ve ekonomik alanlarda da kişilerin sahip olmaları gereken (mülkiyet, çalışma, sözleşme, öğrenim, sağlık, sosyal güvenlik gibi) haklar söz konusudur.

Özel hukuktan doğan haklar da:

* Mutlak ve nisbî
* yalın-yenilik doğuran
* devredilebilen-devredilemeyen haklar olmak üzere, çeşitli bakımlardan sınıflandırılmaktadır.

İslam hukukunda ise haklar:

a) Allah hakkı

b) Kul hakkı şeklinde ikiye ayrılmış olmakla birlikte bir kısım fiil ve hükümler hem kul hem de Allah hakkını ilgilendirdiğinden zorunlu olarak karma nitelikli haklar şeklinde üçüncü bir gruptan söz edilmiş hatta bu üçüncü grup da kendi arasında Allah hakkının veya kul hakkının galip oluşuna göre ikiye ayrılmıştır.

1) **Allah hakları:**

Bütün haklar Allah'a ait olduğu halde bazı haklar özellikle ona izafe edilmiştir.

a) İman ve ibadetler gibi yalnızca ona ait olanlar,

b) Fertlerden ziyade toplumun menfaatini ilgilendiren haklar.

Allah haklarını hiçbir kul af ve ıskat edemez.

Allah hakları (hukukullah) sekiz gruba ayrılmaktadır.

1) İbadetler

2) Vergi niteliği de taşıyan ibadetler: Sadaka-i Fıtır

3) İbadet niteliği de taşıyan vergiler: Öşür

4) Ceza niteliği de taşıyan vergiler: Haraç, cizye

5) Tam cezalar: Hırsızlık, zina, içki içme gibi suçlara verilen cezalar

6) Sınırlı cezalar

7) İbadet niteliği de taşıyan cezalar: Keffaretler

8) İbadet, vergi veya ceza manası taşımamakla birlikte bizzat Allah hakkı olarak gereken nevi şahsına münhasır haklar: Ganimet ve madenlerden alınan beşte birlik devlet hakları .

2) Kul hakları:

a) Umumi kul hakları: Toplumun ortaklaşa vücuda getirdiği veya ortaklaşa sahip bulunduğu varlık ve imkanlardan faydalanma hakları, Sağlık, eğitim-öğretim, adalet vs. Bunlardan herbir ferdin istifade etme hakkı vardır.

b) Hususi kul hakları: Bir kimsenin işi, eşi ve özel mülkü üzerindeki hakları şahsa mahsus, başkasının ortaklığı bulunmayan haklardır.

Bu tasnifin dışında bir de Karma haklar vardır ki, ne sadece fertlere ne de topluma aittir. Bazan biri, bazan da diğeri ağır basar. İnsanın ruh ve beden sağlığını, hürriyet ve servetini korumak, seçme-seçilme, devlet idaresine fiil ve fikri ile katılma hakları Allah hakkının ağır bastığı haklardır. Diğer taraftan kısas, katıksız Allah hakları içinde sayılmamakta, kul hakkının ağır bastığı karma hak olarak telakki edilmektedir.(2)

Hakkın dört unsuru bulunmaktadır:

a) Hakkın konusu: Genelde maddi bir mal, menfaat veya bir şahıs üzerindeki yetki şeklinde ortaya çıkar.

b) Hak sahibi: Hakkın aktif süjesi olup muamelat hukuku alanında hak sahibi kural olarak insandır.

c) Hakkın borçlusu: Hakkın pasif süjesi olup genelde mükellef adıyla anılan kişi veya kişilerdir.

d) Hakkın meşruiyeti: Dinin hukuk düzeninin bu hakkı tanımış olması veya yasaklamamış bulunmasıdır.(3)

Hakkın menşei: İslâm hukuk düşüncesinde hak ister öncelikli olarak ferdin yararına tealluk eden özel bir hak (kul hakkı), ister toplum yararının baskın bulunduğu umuma ait bir hak (Allah hakkı) olsun, varlığı ve meşruiyeti temelde şer'i hükme bağlıdır. İslâm hukukçuları öteden beri insanın sırf insan olması sebebiyle haklara sahip bulunduğu veya hakkın menşeinin toplum olduğu tarzında bir açıklama yerine, hakların esasen Allah'ın insanlara bir bağışı ve lutfu olduğunu ifade ederler. (4)

Hukukun, toplumda beşeri ilişkileri adalete uygun olarak düzene koyma ve fertlerin hak ve so-

(2) Hayreddin Karaman, **Anahatlarıyla İslam Hukuku,** İst. 1987, I, 139-145.

(3) Ali Bardakoğlu, TDV İslam Ansiklopedisi, XV, s. 141.

(4) Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 142.

rumlulukları arasında denge kurma fonksiyonu göz önünde tutulunca, hak kavramının hukuk telakkisiyle birlikte beşeri ilişkileri ve insan toplumlarının tarihi kadar, hatta kavramın fikri ve felsefi boyutu ölçü alınırsa insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Fert ve toplumların her yönüyle hak ve sorumluluklarının belirlenmesi ve dengelenmesi ilahi dinlerin de ana konularından birini teşkil etmektedir.(5)

B- İNSAN HAKLARI:

İnsan hakları günümüzün en fazla tartışılan konularından biridir. Hukuk sistemleri, siyasi rejimler, felsefi ve dini ekoller, insanın kişiliğine bağlı olarak dokunulmaz, vazgeçilmez ve başkalarına devredilmez bazı hak ve hürriyetlerinin olduğunu kabul etmektedir; ancak insan haklarının mahiyeti ve sınırları konusunda henüz tam bir fikir birliği sağlanamamıştır.(6)

İnsan hakları insanlara ait, tabii haklardır. İstisnasız herkes insan haklarına eşit bir şekilde sahiptir. İnsan hakkı ve hukuk devleti terimleri 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Batı düşünce çevçevesinde ortaya çıkmıştır. (7) Hukuk öğretisinde insan hakları yerine genelde temel haklar, temel özgürlükler, kamu özgürlükleri tabirleri tercih edilmekte ve kullanılmaktadır. Uluslararası sözleşmeler dilinde ise genelde kullanılan ya da seçilen terim insan hakları tamlamasıdır.(8)

İnsan haklarını:

a) Klasik Haklar

b) İktisadi ve İctimaî haklar şeklinde ikiye ayırmak; klasik hakları ise hayat, özgürlük ve mülkiyet hakları şeklinde tesbit genellikle kabul edilmektedir. Bunlar içinde ilk ve temel hak hayat hakkıdır. Dünyaya gelen her insan yaşamak ve yaşayabilmek için gerekli eylemleri yapmak haklarına sahiptir. Özgürlük ve mülkiyet hakları da hayat hakkından türemektedir ve onun tabiî uzantılarıdır. (9)

Günümüzde insan hakları denilince terim yalnızca klasik hakları ifade etmemekte, genellikle iktisadi ve sosyal hakları da kapsayacak anlamda kullanılmaktadır.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin (1948) de ilk 21 maddesi klasik hakları, diğer dokuz

(5) Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 139.

(6) Şükrü Karatepe, "*İnsan haklarının ilahi temelleri*", **Doğuda ve Batıda İnsan Hakları,** Ankara 1996, s. 109; Mustafa Yayla, **İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik** (Basılmamış doktora tezi), İst. 1994, s. 9.

(7) Hüseyin Hatemi, "*İslamda İnsan Hakkı ve Adalet Kavramları*", **Doğuda ve Batıda İnsan Hakları,** Ankara 1996, s. 1.

(8) M. Yayla, a.g.e., s. 7.

(9) Atilla Yayla, "İnsan Haklarının Kavramsal ve Aktüel Anlamı", **Türkiye Günlüğü,** XIV (1991), s. 104.

madde ise iktisadi ve sosyal hakları ihtiva etmektedir. Ana hatlarıyla bu bildiri insanların yaşam haklarını, eşitliğini, mülkiyeti, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü içermektedir.

Diğer bir ifadeyle insan hakları doktrininde temel hak ve hürriyetler insanın:

a) Vücut bütünlüğüne yönelik olanlar

b) Düşünce ve inançlara yönelik olanlar

c) Ekonomik ve sosyal nitelikli olanlar diye üç temel grupta toplanmaktadır.

Kişi dokunulmazlığı, zorla çalıştırma yasağı, işkence yasağı, beden bütünlüğünün korunması, yaşama, seyahat ve yerleşme hakları birinci grupta yer alan haklardandır. Düşünceyi açma ve yayma hürriyeti, basın ve yayın hakkı, ilim ve sanat hakkı, inanç ve ibadet hakkı, siyasi düşünce ve kanaat hakkı, dernek kurma, siyaset yapma ve siyasi partilere girme hakkı ikinci grupta yer alan haklardandır. Mülkiyet hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, çevre hakkı, sağlıklı yaşama hakkı gibi hak ve hürriyetler ise üçüncü grupta yer alan haklardandır. (10)

Diğer taraftan moral değerler; insanın şeref ve üstünlüğünü belirten insani değerler, temel insan haklarının temel unsurlarındandır.

İnsan Hakları ve Hukuk Devleti terimleri her ne kadar XIX. yüzyılın başında batıda ortaya çıkmışsa da bu, insan haklarının daha önce olmadığı anlamına gelmez. Batı'da uzun mücadelelerden sonra ancak geçen yüzyılda ifadelendirilen bu haklar, aslında dinlerin moral öğretilerinde var olan ilkelerden kaynaklanmaktadır. Bütün büyük dinler ve kültürler bir takım hakların mevcudiyetini asırlardan beri kabul edegelmişler, ancak uygulamadaki eksiklik ve aksaklıklar sebebiyle hayata geçirilemeyen bu hususlar, son zamanlarda beynelmilel platformlarda seslendirilmeye başlanmıştır.

İnsanın şeref ve haysiyeti, üstünlüğü, insan hakkı, adalet, hukuk (=adalet) devleti kavramlarını insanlığa veren ilahi vahiy, dolayısıyla dindir. (11)

C- EVRENSEL DİNLER

Dinler, çok çeşitli şekillerde ve farklı kriterlere göre tasnife tabi tutulmuşlardır. Dinlerin tasnifi, din bilimlerinin veya dinler tarihinin temel görevlerinden biridir, ancak kriterlerin farklı oluşu, farklı tasnif şemalarının ortaya çıkmasıyla neticelenmektedir. Bu tasnif türlerinden biri de dinlerin:

(10) Şükrü Karatepe, a.g.m., s. 109.

(11) Hüseyin Hatemi, a.g.m., s. 3.

İlkel, Milli, Evrensel, olmak üzere bir ayrıma tabi tutulmasıdır. Tebliğini sadece belli bir etnik gruba, millete veya coğrafi bölgeye değil de bütün insanlığa yönelten, onları davet eden, doktrinini ve mesajını insanlara yayan dinlere evrensel veya misyoner dinler denilmektedir.(12) Gustave Mensching dinleri: milli ve evrensel olarak ikiye ayırmakta, evrensel dinlerin özelliklerini şu şekilde tesbit etmektedir:

1) Evrensel din bütün insanlığa hitap eder.

2) Genişleme yeteneği çok fazladır.

3) Evrensel dinin konusu ferdin vicdanıdır.

4) Evrensel din, dini uluslararası hale getirme çabasıdır.

Milli dinler, bir milletin ruhani malı olduğu, bu milletin hududunu aşmadığı halde bazen milli dinlerden bir dünya dini çıkmaktadır. Yalnız yahudilere mahsus bir dinden Hristiyanlığın, Hindistanın milli dininden, Asya'nın büyük bir kısmına yayılan Budizm'in ortaya çıkması gibi.(13)

Genelde kabul edildiği şekliyle Hindû ve Konfiçyüsçü toplumlar milli birliklerdir, fakat İslam, Budizm ve Hristiyanlık geniş bir milletler ve halklar kalabalığına şâmildir.(14) Bununla birlikte klasik Hinduizmin (M.Ö. V, M.S. X. asırlar) misyonerliğe yer veren bir din olduğu ileri sürülmektedir. Etnik bir din oluşu ve doğuma dayanan bir kast sisteminin mevcudiyeti nedeniyle, dışarıdan birinin Hinduizm'e girişinin mümkün olmadığı görüşünün yanında, Hinduizm'in Güneydoğu Asya'ya yayılış gerçeği klasik Hinduizm'in misyoner bir din olduğu kanaatinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (15)

D- EVRENSEL DİNLER VE İNSAN HAKLARI

1) Yahudilik'te İnsan Hakları:

Yahudi-hristiyan geleneğinde insanın değeri kavramı, onun Tanrı suretinde yaratılmış olması doktriniyle birleştirilmiştir. Tevrat'ta insanın, Tanrı'nın suretinde yaratıldığı belirtilmekte (Tekvin 1/26-27); denizin balıklarına, gökyüzünün kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hakim olması, yeryüzünü kendisine tabi kılması beklenmektedir. (Tekvin 1/26, 28)

İnsanın Tanrı'nın suretinde ya-

(12) Jacques Wardenburg, **Des dieux qui se rapprochent,** Genéve 1993, s. 61.

(13) Annemarie Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş,** Ankara 1955, s. 3-4.

(14) Joachim Wach, **Din Sosyolojisi,** İst. 1995, s. 330.

(15) Arvind Sharma, "*Ancient Hinduism as a Missionary Religion*", Numen XXXIX/2 (1992), s. 175, 192.

ratıldığı imajı, Rabbinik öğretide insanla ilgili temel konudur. Bu açıdan insan, diğer bütün yaratıkların fevkindedir ve yaratılışın nihai amacını temsil eder. Zaten yaratılış kıssasına göre de insan, bütün varlıklardan sonra veya diğer bütün varlıklar insan için yaratılmıştır (Tekvin, 1-2).

Rabbinik geleneğe göre, bir insanı kurtaran herkesi kurtarmış; birini öldüren de herkesi öldürmüş gibi olmaktadır.(16) Tevrat'ta: "*Komşunu kendin gibi seveceksin*" denilmektedir (Levililer, 19/18).

Rabbiler insan ve Tanrı arasındaki ilişkiyi, aynı zamanda insanın yeryüzüne bağlı oluşu açısından da ele almışlardır. İnsan bir yanıyla da dünyaya aittir. İnsanı ilahi olanla birleştiren, onu daha değerli pozisyona getiren şey ise Tevrat'ı tatbik etmesidir.(17)

Diğer varlıklar arasında yalnızca insan Tanrı'nın şuurunda olmaya muktedirdir. Tanrı'nın nuru onun ruhunda mündemiçtir. Bu sebepledir ki ona, evrenin üzerinde tam hakimiyet verilmiştir (Tekvin 1/26-28). Rabbinik literatüre göre Tanrı'ya eş olan yalnızca insandır. (18)

Rabbinik düşünce bütün varlıkların insanın hayrına yaratıldığını kabul eder. Onun, en son yaratılmasının sebebi diğer varlıklara egemen oluşundan dolayıdır.(19) İnsan meleklerden de üstündür.(20)

2) Hristiyanlıkta İnsan Hakları

Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da insanın değeri kavramı, onun Tanrı suretinde yaratılmış olması doktriniyle birleştirilmiştir. Günahkar yaratılmış olması bile onun değerli oluşuna zarar vermez. Dolayısıyla Kosmos'un, insan ve ilahi varlıklar için yaratıldığı kabul edildi. Ortaçağlar boyunca panteistik felsefenin gelişmesi insanı daha değerli bir konuma getirdi ve insan, Tanrı'nın özünden bir parça olarak görüldü.(21)

Katolik kilisesi insanın değerini ve Tanrı huzurundaki durumunu değerlendirirken onu tabii ve ulvi olmak üzere iki yönden ele almaktadır. İnsanın tabii yönü onun biyolojik ve psikolojik kısmını, ulvi yönü ise Tanrı'dan aldığı inayeti göstermektedir. İnsan ancak Tanrı'nın inayeti ile değerli bir varlık haline gelmektedir. İnsanın tabiî yönü asli günahla bir batağa düşmüşse bile ulvi yönü ile ebedi kurtulmuşluğa erişir.

Kilise uzun süre insan haklarını

(16) Talmud, **Sanheddin,** IV/5.

(17) A. Cohen, **Everymen's Talmud,** New York 1975, s. 67.

(18) Genesis Rabba, 73; Skabat 109.

(19) Genessis Rabba, 8/3-9; 19/6.

(20) Numeri Rabba, 19/3, "Man (The Nature of)", Ejd, XI, 848.

(21) C.M. Geer, "*Cosmopony and Cosmology* (Christian)", ERE, IV, 143.

görmezden gelmiştir. XIX. Yüzyılda kilise ortak çıkarları ve sosyal nizamı bozar gerekçisiyle bireyi ön plana çıkartan liberal insan hakları anlayışını reddetmiştir. Papalar insan haklarını onaylamayı, mutlak değerleri göreceli hale getirecek endişesiyle kabul etmemişlerdir. Bu çatışma Tanrısız bir medeni dünya veya özgürlüksüz bir hristiyan dünya olarak da takdim edilmiştir.

İnsan hakları konusunda Katolik kilisesindeki köklü değişiklik, Papa Jean XXIII ve II. Vatikan konsilince olmuştur. Bunun delili Papa'nın "*Pacem in terris*" tamimi ve II. Vatikan konsilinin "*Dini özgürlük deklarasyonu*" dur ki, her insana özgürce dinini seçme hakkını tanımaktadır. Ancak daha önceleri Katolik kilisesinin insan haklarına karşı tavrı menfi idi.

Hristiyanlığın insan haklarına bakışını, teolojik temeli ve tarihi seyri içinde şu şekilde tesbit etmek mümkündür:

İnsan hakları denilince anlaşılan temel unsurlar özgürlük, eşitlik ve sosyal hayata iştiraktir. İştirak unsuru güvenlik ve mülkiyet unsurlarını da gerektirmektedir. Eğer insan haklarının temel yapısı bu üç unsura irca ediliyorsa, o takdirde insan hakları doktrini ile Kitâb-ı Mukaddes ve Hristiyanlığın insana bakışı arasında uyum vardır.

İnsanın onurunun temeli Kitab-ı Mukaddes'de Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmasına dayandırılmaktadır (Tekvin 1/26). Bu demektir ki Tanrıya karşı gelmeden, küfür irtikap etmeden insan haklarına saldırılamaz, çünkü insan Tanrı suretinde yaratılmıştır ve dolayısıyla insan hayatı kutsallık kazanmıştır. Yine Tevratta insan kanı dökmek, onun Tanrıyla olan ilişkisiyle bağlantılı kılınmıştır: "Her kim adam kanı dökerse onun kanı adam eliyle dökülecektir; çünkü Allah kendi suretinde adamı yaptı" (Tekvin 9/6).

İnsanın Tanrı suretinde yaratılması, bütün insanların kendi aralarında eşit oluşlarının temelidir. Dolayısıyla monoteizmle insan hakları arasında zaruri bir bağ vardır. Tanrının suretinde yaratılan insan, işlediği günah sebebiyle Tanrı huzurunda hakkını kaybetmiş, Musa şeriatı da dahil hiçbir vasıtayla Tanrı huzurunda kendini haklı gösteremeyen insan, ancak İsa Mesih'in ölümü ve dirilişi suretiyle ilahi adaleti karşılıksız olarak kazanabilmiştir. Dini cemaatten atılanlara karşı davranışı ile İsa, her insanın -günahkar bile olsa- Tanrı huzurunda haysiyetini muhafaza ettiğini göstermiştir.(22)

Hz. İsa sonrasında insan hakları

(22) Claude Geffré, "L'Eglisé Cathelique et les droits de l'homme, de l'amathéme aa Ralliement", **Droits de l'Homme,** Tunis 1985, s. 160-161.

karşısında Katolik kilisesinin tavrını üç merhalede ele almak mümkündür:

a) Kilise ve Devlet Anlaşması:

İlk üç asır boyunca antik dünyanın insan hakları kavramına karşılık hristiyanlığın özgürlük mesajı etkili olamadı. Pek çok hristiyan dini özgürlüklerini savunmak için öldüler. IV. asrın başlarında hristiyanlık serbesti kazandı ancak devlet dini olduktan sonra Hristiyan sezarların kontrolüne geçti. Kilise ve Devlet arasında gizli anlaşma oldu ve imparatorların politikası kilisenin birliği ve yayılmasını desteklediğinde, piskoposlar devlet gücünü heretik ve şizmatiklere karşı kullanıyorlardı.

Kilise Babaları döneminde dinî özgürlük, Katolik Kilisesi lehine belirleniyordu. İmparatorların, siyasi birlik için zorunlu gördükleri dinî birlik, piskoposlarca hristiyan imanının temel bir zorunluluğu olarak ele alınıyor, bunun sağlanması için devletin yardımına müracaatta tereddüt gösterilmiyordu.

Büyük teolog St. Augustin inatçı Donatistlere karşı güç kullanımı haklı görüyordu. O, İncil'deki ifadeyi (Luka 14/23), yegane kurtarıcı hakikat için dış baskı kullanımını haklı göstermek üzere yorumluyordu. Madem ki İsa Mesih'te bildirilen hakikat, bütün insanlığın kurtuluşu için gereklidir, o halde insanları bu hakikatte tutmak için bütün bu araçlar veya ona tabi kılmak için baskı yapmak gereklidir.

İşte bu düşünce "*zorunlu hakikat*" ideolojisinin doğmasına sebep olmuştur ki bunun, sonraki hristiyanlık tarihinde çok kötü neticeleriyle karşılaşılmaktadır.

Kilisenin durumu, hristiyan kralların menfaatiyle çakıştığı ölçüde "*Kilise dışında kurtuluş yoktur*" aksiyonu milyonlarca insanın ölmesini haklı gösterecek ideolojik destek hizmeti gördü. (23)

Patristik döneme göre Ortaçağ çok daha müsahamasızdı. Yahudi ve müslümanlara, belli ölçüde vicdan özgürlüğü tanınmakla birlikte, heretik ve şizmatiklere karşı mutlak toleranssızlık vardı. XI. yüzyıldan itibaren ölüm cezası, vaftiz olduktan sonra dinden çıkanlar için câri uygulama oldu. XII. yy.'da Papa IX. Grégoire Kral II. Frederic'le mutabık kalarak engizisyonu, inatçı heretiklerle mürtedlere karşı ateşte yakılmayı tesis etti.

St. Thomas d'Aquin, Mesih'e iman özgürlüğünü kabul etmekte ve fakat bunu terketme özgürlüğünü tanımamaktadır. O şöyle demektedir: "İmanı kucaklamak irade işidir fakat kabul edilen imanda devam etmek zorunluluk işidir."

Bütün ortaçağ boyunca dini alan-

(23) C. Geffre, a.g.m., s. 152.

daki bu özgürlüksüzlük devam etmiştir.

b) Liberalizmi Aforoz:

Fransız ihtilali ve 26 Ağustos 1789'da ilan edilen insan ve vatandaş hakları deklarasyonu, Katolik kilisesi ile insan hakları ilişkisi tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Deklarasyon, insanın kutsal, devredilemez tabii haklarını tanıyordu. Bu haklar hürriyet, mülkiyet, emniyet ve baskıya mukavemet idi. Onuncu madde hiç kimsenin dini düşünce de dahil; bütün düşünceleri sebebiyle tedirgin edilemeyeceğini, Onbirinci madde düşünce ve kanaatlerin serbestçe bildirilebileceğini belirtiyordu.

Bu ilk bildiriye karşı XVIII. ve XIX. yüzyıl papaları bu tür fikirleri aforoz ettiler. Papa IV. Paul, 1789 Beyannamesinin redaktörlerini mahkum etmiştir. Papa'nın ifadesinde iki husus dikkati çekmektedir ki, bunlar; temel özgürlük hakkının aşırı bir özgürlük olarak telakki edilmesi ve hristiyanların özgürlük için mücadelesinin ancak katolik anlamda dini özgürlüğü savunma için sözkonusu olduğudur.

XIX. asır boyunca papalar, modern zamanların kötü ideolojisi olarak geçersiz kabul edilen liberalizme karşı verip veriştirmeye ara vermediler. XVI. Grégoire, 1832'deki Mirari; IX. Pie de Quanta cura (1864) genelgesinde vicdan özgürlüğünü talep etmeyi sayıklamak, yayın özgürlüğünü iğrenç olarak niteleldiler.

Bir taraftan kilise düzeni ile sosyopolitik düzenin karışması, ortodoksluk ve birlik için şiddet kullanımını haklı kılması diğer taraftan kilisenin, mutlak hakikate sahip olduğu kanaati kiliseyi, hakikatin hakları için insan haklarını fedaya sevketti.

c) Katolik Kilisesinin İnsan Haklarını Kabul ve Desteklemesi:

II. Vatikan Konsilinde katolik kilisesi resmen insan haklarını kabul etti. Gaudium et Spes'de: "*Kendisine emanet edilen İncil gereği kilise insan haklarını ilan etmektedir. Kilise, bu haklara yeni bir açılım veren zamanımız dinamizmine büyük önem vermektedir*" denilmektedir. Dignitatis humanoe ise dini düşünce özgürlüğünü kabul etmektedir.

Bu deklarasyondan önce de Jean XXIII, 1948 İnsan Hakları Beyannamesini Pacem in terris adlı genelgesinde onaylamıştır. Ondan önce Pie XI ve Pie XII'de insan hakları lehine büyük dönüşümü başlatmışlardır. Artık kilise insan haklarını aforoz etmediği gibi modern dünyadaki temel görevlerinden birinin insan haklarını savunma ve geliştirme olduğunu beyan etmektedir. Papa Jean XXIII öncekilerden farklı olarak doğrudan,

hristiyanların ötesinde bütün insanlara hitap etmektedir. Jean XIII'den sonra Paul VI ve Jean Paul II insan haklarını savunma şampiyonu olmuşlardır.

Kilisenin tavrındaki bu değişikliğin çeşitli sebepleri vardır. Bir taraftan Kilise batı demokrasilerindeki gelişmenin farkına varmıştır, diğer taraftan özgürlüğü savunmanın mutlaka ateizmi savunmak ve ruhban sınıfı karşıtlığı olmadığını anlamıştır.(24)

Kilise yayınladığı Centigesimus Annus genelgesinde insan haklarını kabul etmişse bile şartsız etmemiştir. Bu genelgede temel haklar şu şekilde sıralanmıştır: Yaşama hakkı, ahlâki açıdan iyi bir çevrede yaşama hakkı, gerçeği arama ve bilme hakkı, iş yapma, aile oluşturma hakkı. (25)

Kalvinist geleneğe göre insan hakkını, insanın Tanrıya mutlak bağlılığı belirler. Tanrı mutlak olarak her şeyin sahibidir, gerçek irade onundur. Bu sebeple insan hakları Tanrı'nın iradesine bağlıdır. İnsan hakkının kaynağı Tanrıdır. İnsanın biricik görevi, Tanrı'ya hizmet etmektir, hak ancak bundan sonra gelir. Bu sebepledir ki neo calvinist Abraham Kuyper, Fransız devrimindeki insan hakkı kavramını reddeder.(26)

Bununla birlikte insan başkasının hakkını da gözetmekle yükümlüdür. Calvin'e göre insanın Tanrı suretinde yaratılmış olması ona eşsiz bir yer sağlamaktadır. Bundan dolayıdır ki bütün insanlar saygın bir yere sahiptir; herhangi bir insana zarar vermek, Tanrı'nın suretini zedelemek anlamına gelir.(27)

Protestanlara göre insanı kilisenin boyunduruğundan kurtararak ilahi lütufa iman etmeye davet etmekle Reform, düşünce hürriyetinin temelini atmıştır. Protestan teolojisinde insan hakları Kitâb-ı Mukaddes'in iki verisi üzerine temellendirilebilir: Tanrının vadi ve ilahi Kanun'un içeriği, İncil vasıtasıyla Tanrı'nın bütün insanlara va'di, onların özgürce yaşayacaklarına dair sözdür. Böylece bütün insanların eşit üstünlüğü tesis edilmiş olmaktadır. Tanrı'nın kanunu bu hürriyetin nasıl uygulanacağına dair formel şartları belirler ki bu da Tanrı'ya ve diğer insanlara saygıdır. Şu halde insan hakları ifadesi, saygıyı ve Tanrı'nın vadinin inceliğinin kabulünü beraberinde getirmektedir. (28)

Hristiyan düşüncesi için insan hakları, kişinin tabiatı gereği sahip olduğu, pozitif hukukun tesis etmediği

(24) C. Geffre, a.g.m., s 153-161.

(25) H. M. Vromm, "*Religisus Ways of Life and Human Rights*", **Human Rights and Religious Values,** Michigan 1995, s. 35.

(26) H.M. Vroom, a.g.m., s. 37.

(27) A. V. Egmond, "*Calvinst Thought and Human Rights*", **Human Rights and Religious Values,** s. 193, 199.

(28) Eric Fuchs, "*Droits de l'homme*", **Encyclopedia du Protestentisme,** Paris 1995, s. 432-433.

ve ondan aşkın; pozitif hukuktan önce ve sonra var olan haklardır.(29) Hristiyanlığa göre şahsi hakların hepsi aynı derecede önemli değildir. Bunların hepsini eşit saymak modern liberalizmin bir hatasıdır. Yaşama hakkı temel haktır. Çalışma hakkı ise tabii bir zorunluluğu doğrudan tatmin tarzıdır.

3- Hinduizm'de İnsan Hakları:

Hinduizm'de bütün varlıklar birbirlerine dönüşebildikleri için mutlak bir ayrım yoktur. Bütün evren canlılarla doludur ve bütün hayat kutsaldır; çünkü ilahi ruhtan kaynağını alır. Bundan dolayı hiç kimse bir diğer varlığa saygısızlık edemez. Hinduizm'de insan hakları kavramı, bu eşitlik prensibine dayanır. (30)

Gandhi'ye göre Bhagavat Gita bütün dinlere ait öz değerleri taşır, bundan dolayı da insan hakları kavramının Hinduizm içerisindeki temel kaynağıdır. Gandhi, Gita'da birbirine zıt iki kavram bulur: İnsanın yaşama hakkı ve öldürmemek ile düşmanına karşı mücadele etme. Gita'da ahimsa (öldürmemek) kuralının olduğu doğrudur; fakat, anasakti (kayıtsız kalma) prensibi, kişinin; kendisini kin, haset, arzu gibi olumsuz şartların pençesinden korumasını öğütler. Bu alanda anasakti pozitif bir tutumdur. Düşmanlara karşı mücadelenin esası da anasakti'den kaynaklanır.(31)

4- Budizm'de İnsan Hakları:

Budizm'deki insan hakları kavramı, batı düşüncesindekinden farklıdır. Batı'da insan hakları yalnızca insanla ilgili tanımlamaları içerir, bundan dolayı insan merkezlidir (anthropocentrique). Oysa Budizm'de hak tanımı geniştir ve insanla tabiattaki diğer herhangi bir canlı arasına mesafe koymadan hayvanları hatta bitkileri bile içerir. Öte yandan insan haklarının tanımı yalnızca insan tarafından yapılmıştır. Oysa Budist kozmolojisinde insan olmayan ama bilinç taşıyan diğer canlılar açısından da yapılmaktadır. Bundan dolayı daha geniş bir tanımlamaya sahiptir ve insan ötesi merkezlidir.(32)

Budizmdeki eşitlik kavramını şu şekilde özetlemek mümkündür:

a- Kast'a dayalı ayrımların reddi ve insani karaktere önem verilmesi.

b- Ortak insani değerlerin (ahlak,

(29) G. Jacquement, "*Droit*", **Catholicisme,** Paris 1952, III, 1098.

(30) V. A. Van bijlert, "*Raja Rammohun Roy's Thounht and its Relevance for Human Rights*", **Human Rights and Religious Values,** s. 106.

(31) R. Fernhout, "*Combatting the Enemy*", **Human Reights and Religious Values,** s. 120-122.

(32) M. Abe, "*A Buddhist View of Human Rights*", **Human Rights and Religious Values,** s. 144.

diğerlerinin acısına ortak olma güdüsü, hür irade, özel yetenekler) kabulü.

c- Hayvanları da içine alacak şekilde bütün varlıkların aynı ortak kadere (ızdırap) maruz oldukları.

d- Bütün varlıkların karmik yasa ve yeniden doğumu içeren yasaya tabi olmaları. Bu inanç Budizmin eşitlik kavramını belirler. Evrensel yasa "dhamma" herkesin (kralların bile) uyması gereken yasadır. Böylece karma ve yeniden doğumu içeren dhamma herkesi eşitleyen bir yasa olmuş oluyor.

e- İnsanın değerli bir varlık olduğu inancı ve herkese eşdeğerde saygı gösterilmesi gerektiği kanaati (samanatata). Bu da kast dışı olanlara veya suçlulara bile eş değerde davranmayı gerektirmektedir.

f- Temel ihtiyaçlar ve kendini geliştirme imkanının herkese tanınması.

5- İslam'da İnsan Hakları:

İslam inancına göre yaratıkların en şereflisi insandır ve kainattaki her şey insanın emrine ve kullanımına musahhar kılınmıştır; ancak bu, diğer varlıkları sömürme anlamına gelmez. İnsan hakları ve hürriyeti ile insani onur, İslam toplumundan olup olmamaya bağlı değişken bir değer değildir. Bu nitelikler bütün insanlara aittir ve her müslüman tarafından saygı gösterilmelidir.

İslam'daki insan hakları doktrini Allah ve insanla ilgilidir; antroposantrik olmaktan çok teosantriktir. İslam hukukuna göre insan hakları, Allah tarafından bağışlanmış ve Allah vergisi olan haklardır, dolayısıyla ilahi menşelidir.

İnsan hakkı, adalet ve adalet devleti kavramlarını insanlığa veren ilahi vahiydir. İslâm dünyasında ilahi vahye uyulmasını istemek, insan haklarına ve adalete uyulmasını, temel hukuk ilkelerine bağlı kalınmasını istemek demektir. Adalet ilahi kökenli ve evrensel niteliği olan ilkeler üzerine kurulan hassas bir dengedir. Yine ilahi kökenli eşitlik ve hürriyet ölçüleri adaleti gerçekleştirmenin araçlarından başka bir şey değildir. (33)

İnsan hakkı kavramı Tanrı'nın iradesine dayanır. O insana hilafet ödevi vermiştir: (el-Bakara, 2/30) Hilafet ödevi, yeryüzünde adaleti hakim ve kaim kılabilme demektir. Hilafet için adalet şarttır. Adalet için de insan hakkını fiilen her bireye sağlayan düzen şarttır. İnsan hakkı, maddi ve manevi boyutlarıyla tam olarak bireye tanınmıştır. İnsan hakkının tam olarak tanınmış sayılması için önce yaşama hakkı tam bir güvenceye bağlanmalı, hukuki ve iktisadi bakımdan birey, can derdine düşürülmemelidir.

(33) Ş. Karatepe, a.g.m., s. 112.

Kur'an'a göre insana hilafet görevinin verilmesi hem klasik anlamda insan haklarını, hem de sosyal hakları kapsamaktadır. Kişinin yaşama hakkı hukuki güvenceye kavuşturulduğu gibi, insana irade özgürlüğü verilmiş olduğu için düşünce özgürlüğü de tanınmıştır. Düşünce özgürlüğü sınırsızdır. (34)

İslam hukukunda güvenceye alınan insan hakları evrenseldir. Temel haklardan yararlanma bakımından insanlar arasında herhangi bir fark gözetilmemiştir. İnsanlar şan ve şeref sahibi kılınmıştır (el-İsrâ, 17/70).

İslam inancına göre yaratıcı insanı yaratırken haklarını da belirtmiştir. Haklar insanın kişiliğinin bir parçasıdır ve tabiî haklar ile dinler arasında sıkı bir ilişki vardır. Haklar kanunla kazanılmaz. Kanun, hakların korunması içindir. (35)

İslam'a göre insan en güzel biçimde yaratılmıştır (et-Tin, 95/4) ve İslam; can, mal, akıl, din ve nesil korunmasına özel bir önem vermiştir. "Allah katında değerli oluşun ölçüsü Ona saygı ve kulluktur." (el-Hucurat, 49/13).

(34) Hüseyin Hatemi, "*İslam'da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramları*", **Doğuda ve Batı'da İnsan Hakları**, s. 1-11.

(35) Ş. Karatepe, a.g.m., s. 113.